

Πρόλογος

*Ήτανε, λέγανε,
θεών ποτό, Ο Χρόνος.
Πίναν και ξέχναγαν,
πίνανε και θυμούνταν
κατά πώς βούλωνταν.
Κι έγινε, είπανε,
Καιρός, ο Χρόνος,
παιδάκι πα να πει
της καρτερίας
και του κυνηγητού.
Στέκει παράμερα
και γνέφει των ανθρώπων:
«πιάστε με».
Κι εκείνοι,
πάντα να στέκει εκεί,
ακίνητος
τον βλέπουνε
όταν πονάνε
κι όλο να φεύγει,
άπιαστος
όταν γελά και τον ποθεί
η καρδούλα τους.*

(Σ.Σ., «Χρόνος-Καιρός»)

Ο χρόνος, τουλάχιστον ως υποκειμενική εμπειρία, είναι σύμφυτος με τον άνθρωπο και τη συνείδηση του εαυτού. Αλλά και ως φορμαλισμός, ο χρόνος συναντάται από πολύ νωρίς στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης, επισύ-

ροντας μια σειρά από μοντέλα τα οποία με τη σειρά τους αντανακλούν νοητικές κατασκευές και διαθέτουν μια ορισμένη εξηγητική ή/και ερμηνευτική ισχύ. Ο κυκλικός χρόνος, που παραπέμπει στις φυσικές αλλαγές και την περιοδικότητα, ο γραμμικός χρόνος, που έχει κατεύθυνση και χαρακτήρα τελεολογικό, ο μαθηματικός χρόνος, που περικλείει την έννοια του υπολογισμού και της μετρήσιμης ποσότητας, συνεισφέρουν στη δημιουργία μιας ποικιλίας αναπαραστάσεων υπεύθυνων για τη σύλληψη της πολύπλοκης αυτής έννοιας από τον ανθρώπινο νου.

Ο Χρόνος-Κρόνος στην ελληνική μυθολογία είναι πλανήτης με περιοδική κίνηση αλλά και θεότητα που (διαχρονική ειρωνεία!) «τρώνει» τα παιδιά του. Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία ο χρόνος συνδέεται με τις αλλαγές που εμπεριέχει και, συνεπώς, με την έννοια της προτεραιότητας (πριν και μετά) και την κίνηση στον χώρο. Στα χρόνια της κλασικής φυσικής, τον 17ο αιώνα, ο χρόνος είναι απόλυτος, μετρήσιμος και εξαρτώμενος από την ταχύτητα της κίνησης και στον χώρο, δηλαδή το διανυόμενο διάστημα. Στη σύγχρονη φυσική, στον 20ό αιώνα πλέον, ο νευτώνειος απόλυτος χρόνος ανατρέπεται και γίνεται σχετικός ανάλογα με τη θέση του εξωτερικού, ως προς αυτόν, παρατηρητή. Για τον Αϊνστάιν, η διάκριση ανάμεσα σε παρελθόν και μέλλον δεν υφίσταται στην πραγματικότητα και αποτελεί ψευδαίσθηση.

Εξάλλου ο χρόνος ήταν πάντοτε στενά συνδεδεμένος και με τη φιλοσοφία, ίσως γιατί η ανθρώπινη φύση είναι κατά βάθος έντονα «φιλοσοφική». Από τον φιλοσοφικό του χαρακτήρα ο χρόνος δεν αποδεσμεύτηκε ποτέ απόλυτα, ούτε ακόμη και όταν αποτέλεσε έμβλημα της επιστημονικότητας με το έργο του Αϊνστάιν αναφορικά με τη θεωρία της σχετικότητας (Einstein, 1961). Στην Ευρώπη του μεσοπολέμου, επιστήμονες όπως ο Αϊνστάιν και ο Γκέντελ έθεσαν επίμαχα ζητήματα φυσικής μέσα από μια, καθ' όλα φιλοσοφική, προσέγγιση (Einstein, Podolsky, & Rosen, 1935), διαμορφώνοντας μια θεώρηση των πραγμάτων που τοποθετείται στον αντίποδα του θετικισμού και η οποία μπορεί σήμερα να χαρακτηριστεί ως μια μορφή (λογικού) ρεαλισμού. Για πολλά χρόνια πραγματώθηκαν επιστημολογικές αναζητήσεις μέσα σε φιλολογικά σαλόνια, επιστημονικούς «κύκλους» και λέσχες φιλοσοφικού προβληματισμού, μέχρι να τις διακόψει βίαια η ορμή του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και η ταραγμένη πραγματικότητα να οδηγήσει ένα σημαντικό κομμάτι της ευρωπαϊκής διανόησης στη μεταπολεμική Αμερική.

Το προσωπικό μου επιστημονικό ενδιαφέρον για τον (ψυχολογικό) χρόνο ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1980, όταν, προπτυχιακή ακόμη φοιτήτρια τμήματος ψυχολογίας ενός παρισινού πανεπιστημίου, αποφάσισα να εκπονήσω την πτυχιακή μου εργασία στον κλάδο της «Γενετικής και Παιδαγωγικής –όπως λεγόταν τότε– Ψυχολογίας» επάνω στο θέμα της κατανόησης των σχέσεων μεταξύ διάρκειας και χρονικής διαδοχής των γεγονότων. Τόσο με κέρδισε αυτό το πεδίο της έρευνας ώστε αφιέρωσα στη συνέχεια μεγάλο μέρος της υπομονής και της επιμονής μου (και, βέβαια, μεγάλο μέρος του χρόνου μου) στη μελέτη του Χρόνου. Αποτέλεσε αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού μου διπλώματος, της διδακτορικής μου διατριβής και ενός πλήθους μελετών δημοσιευμένων σε βιβλία και επιστημονικά περιοδικά. Δούλεψα πολύ για να κατανοήσω τις βασικές αρχές που διέπουν τη σύλληψη του χρόνου από το ψυχολογικό υποκείμενο, τον τρόπο με τον οποίο ο ανθρώπινος νους βιώνει τον χρόνο και τον τρόπο με τον οποίο τον «κατασκευάζει», επεμβαίνοντας και τροποποιώντας τον. Προσπάθησα να ανιχνεύσω τα στοιχεία που κάνουν τον χρόνο άλλοτε σύμμαχο και φίλο μας κι άλλοτε αντίπαλο και εχθρό μας, σπάνια όμως μας αφήνουν αδιάφορους στο πέρασμά του. Σήμερα, 25 περίπου χρόνια μετά την αρχική μου ενασχόληση με το ζήτημα του χρόνου στην ψυχολογία, το ενδιαφέρον μου όχι μόνο παραμένει αμείωτο, αλλά αυξάνεται συνεχώς με τρόπο που εκπλήσσει και εμένα την ίδια. Πού οφείλεται αυτό; Πρόκειται απλώς για το γεγονός ότι όσο περισσότερο γνωρίζουμε κάτι, τόσο λιγότερο αισθανόμαστε ότι το κατέχουμε και τόσο θέλουμε να μάθουμε περισσότερα γι' αυτό; Ή μήπως επειδή ο χρόνος αυτός καθαυτός είναι εξαιρετικά ελκυστικός, αφού αποτελεί μια έννοια τόσο οικεία και συγχρόνως άγνωστη, τόσο απλή και συγχρόνως πολύπλοκη, τόσο πραγματική και συγχρόνως μαγική; Οφείλεται, νομίζω, στην αίσθηση ότι, όσο και αν χαθείς στα μονοπάτια του χρόνου και όσο και αν ξαναβρεθείς ύστερα στα γνώριμά σου βήματα, ποτέ δεν θα νιώσεις ότι τον νίκησες, ότι τον κατέκτησες, ότι τον «έχεις».

Σε αυτή την αίσθηση είναι που θέλησα να απαντήσω γράφοντας (ακόμη) ένα βιβλίο για τον χρόνο. Ένα βιβλίο που θα παρουσίαζε τον χρόνο ως πρόβλημα προς επίλυση και θα αναδείκνυε όλους τους έξυπνους χειρισμούς που του επιφυλάσσει η σκέψη μας. Ένα βιβλίο το οποίο, χωρίς να στηρίζεται σε απλουστεύσεις και αναγωγισμούς, θα απομυθοποιούσε και θα καθιστούσε προσπελάσιμη και εξηγήσιμη τη γνωστική συμπεριφορά και την ανά-

πτυχή της γύρω από αυτό το ζήτημα. Ένα βιβλίο που θα απευθυνόταν πρώ-
τιστα σε φοιτητές ψυχολογίας και ειδικότερα σε φοιτητές με μεγαλύτερο εν-
διαφέρον για θέματα γνωστικής ψυχολογίας και γνωστικής ανάπτυξης...
στους φοιτητές μου. Αυτούς τους νέους ανθρώπους που μου δίνουν τη χαρά
της παρουσίας και της φρεσκάδας τους και την ευκαιρία να μοιράζομαι μαζί
τους ό,τι αγαπώ πολύ, δηλαδή τη γνώση, και πιο πολύ ακόμη την περιπέ-
τεια της αναζήτησής της. Η επαφή μου με αυτά τα παιδιά με συγκινεί και με
ενθουσιάζει, και είναι για μένα δώρο, τύχη μεγάλη και μια μορφή θεραπείας,
που μου επιτρέπει να απομονώνω τους «θορύβους» της καθημερινότητας και
να κρατώ την ουσία των πραγμάτων.

Σε μια εποχή οικονομικής και κοινωνικής αναδιοργάνωσης όπου απο-
δομούνται δεδομένα, υπονομεύονται βεβαιότητες και δοκιμάζονται οι αν-
θρώπινες σχέσεις, όταν όλα γύρω αλλάζουν καλώντας μας να τα ακολου-
θήσουμε, αισθάνομαι τον χρόνο να στέκει εκεί, κυρίαρχος και άρχοντας. Τον
χρόνο που σέβεται όποιον δεν αφήνει στη ζωή του χώρο για τον φόβο, για-
τί αυτό σημαίνει ότι λογίζει τον χρόνο φίλο του. Σκέφτομαι ότι, εκτός από την
ανημπόρια –όταν φέρνει μαζί της και τον εξευτελισμό–, κανονικά ο άνθρω-
πος τίποτε άλλο από όσα φέρνει ο καιρός δεν θα 'πρεπε να φοβάται... Και
να τον λογαριάζει έτσι φίλο του τον χρόνο παρά εχθρό, μια που πάντα κάτι
φέρνει, χαρά ή και πόνο καμιά φορά, δεν έχει τόση σημασία αν είναι και τα
δυο καλοδεχούμενα, αφού μοιάζουν με τη γλυκόπικρη γεύση της ζωής. Ο
χρόνος, η έκφραση της αρμονίας, που είναι συχνά γεμάτος με αντιθέσεις αλ-
λά ποτέ με αντιφάσεις, ο χρόνος, η ζωή η ίδια, το «τώρα», η στρογγυλή στιγ-
μούλα που κυλά, γλιστρά, δεν στέκεται, που γίνεται ταξίδι και μας ταξιδεύει
στο χτες που ξέρουμε, στο αύριο που μας περιμένει...